

Osmanlı Devleti'nde Zorunlu Askerliğe Direniş: 'Muînsiz' Efrad Problemi

Resistance to Conscription in Ottoman Empire: 'Muînsiz' [Breadwinner] Soldier Problem

Rıza ÖZBÖLÜK*

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1846 yılında yürürlüğe konulan zorunlu askerlik sistemi, devletin öncelikleri ile toplumun sosyo-ekonomik gerçekleri arasındaki çatışmadan dolayı istenilen düzeyde uygulanamamıştır. Bu mükellefiyetin sınırları içerisine dâhil olmak istemeyen bireyler bilfiil zorunlu askerliğin yasal çerçevesini belirleyen kanun ve mevzuatları kullanarak askerlik hizmetinden kurtulmaya çalışmışlardır. Özellikle kanunda yer alan muafiyet kategorileri bu bağlamda emsalsiz fırsatlar doğurmuştur. Askere gitmek istemeyen ama devletle de herhangi bir çatışmaya girmek istemeyenler kendilerini çeşitli yöntemlerle muafiyet kategorilerine uygun hale getirmişlerdir. Bu bağlamda bireylerin en çok kullandıkları yöntemlerden biri kendilerini muînsiz gibi göstermek ve muafiyet temin etmektir. Bu yöntem yaygın olarak uygulandığı için zorunlu askerlik sistemi içinden çıkılmaz bir hal almış ve muafiyet kategorileri Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce lağvedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muînsiz, zorunlu askerlik, direniş, tehhül, Birinci Dünya Savaşı

Abstract

The conscription that was put into effect in 1846, in the Ottoman Empire, could not be implemented at the desired level due to conflicts between priorities of the state and socioeconomic realities of the society. Men who did not want to be included within the limits of this obligation actually tried to avoid military service by using the laws and regulations that determined the legal framework of conscription. In this context, unprecedented opportunities were created, especially in the exemption categories in the conscription laws. Those who did not want to do their military service or have any conflicts with the state made themselves suitable for the exemption categories by various methods. In this context, one of the most used methods by the individuals was to present themselves like a muînsiz [breadwinner] and provide exemption. Since this method was widely applied, the compulsory military system became inextricable and finally, the exemption categories were abolished just before the World War One.

Key Words: Breadwinner, conscription, resistance, marriage, World War I

Makale Geliş Tarihi: 07.09.2021. Makale Kabul Tarihi: 14.11.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: ÖZBÖLÜK, Rıza, "Osmanlı Devleti'nde Zorunlu Askerliğe Direniş: 'Muînsiz' Efrad Problemi", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 31, Cilt: 16, 2022, s. 169-190

* Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, rozbuluk@selcuk.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-6401-6798.

Gaz

Akademik
Bakış

169

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Giriş

Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkan zorunlu askerlik sistemi, uygulandığı tüm ülkelerde hem devlet hem de toplumların üstesinden gelmek zorunda kaldığı yeni ve karmaşık problemleri de beraberinde getirmiştir.¹ Sorunların esas kaynağı hiç şüphesiz orduya katılmak istemeyen bireylerin sergilediği direniştir. Uzunca bir geçmişi olan askerlik hizmetine direniş, aslında zorunlu askerlik sistemi ile birlikte yeni ve çok farklı bir kisveye bürünmüştür. Nitekim askerî yükümlülük ilk defa geniş toplumsal kesimlere şâmil bir vazife olarak yeniden kurgulanmış ve kapsamlı kanunî bir çerçeveye oturtulmuştur. Kimlerin hangi şartlar dâhilinde askerlik yapmak zorunda olduğunu belirleyen kanunlar, aynı zamanda belirli şartları taşıyan kimselere zorunlu hizmetten muafiyet hakkı da tanırdı. Muafiyetler önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü askere gitmek istemeyen bireyler; silahlı isyan, firar, kendini sakatlama, dağa çıkma gibi devletle doğrudan karşı karşıya geldikleri o eski ve tehlikeli direniş yöntemleri yerine artık kendilerini kanunlarla belirlenen muafiyet kategorilerine uygun hale getirir ve zorunlu hizmetten kurtulabilirlerdi. Örneğin İtalya'da askerlik çağına gelen genç erkeklerin muafiyet kazanabilmek ve dolayısıyla askere gitmemek için kendilerinden yaşça çok büyük kadınlarla göstermelik evlilikler yapmaları yaygın hale gelmişti.² Dolayısıyla devletlerin asker alma yöntemlerinde meydana gelen değişimin bireylerin askerlik hizmetine direniş yöntemlerinde de değişimi beraberinde getirdiği iddia edilebilir ve askerliğe direnişin 'kanunu kullanarak kanundan kurtulma' şeklinde yeniden ortaya çıktığı ifade edilebilir. Bu durum bir yönüyle James Scott'un "zayıfların silahı" olarak tanımladığı yaklaşımı da akla getirir. Scott, devletlerin veya güç odaklarının aşırı taleplerine karşı bireylerin ellerindeki en önemli silahın isyan ya da açıkça devlet hizmetini ret değil de, "ayak sürüme", "bahane uydurma", "gerçeği gizleme", "bilmezden gelme", "iftira" gibi yöntemler olduğunu öne sürer. Bu tür faaliyetler çok az koordinasyon ve plan gerektirir, bireyseldir ve devletle doğrudan bir çatışmaya girmekten kaçınılır.³

Yürürlüğe girdiği andan itibaren Osmanlı zorunlu askerlik sistemi de benzer sorunlarla test edilmiştir. Zorunlu askerliğin resmi çerçevesini belirleyen kanunlardaki bireysel muafiyet kategorilerinden birisi olan muînsizlik, askerlik hizmetinden kaçınmak isteyenler için önemli bir araç olmuştur.

- 1 Jan Lucassen ve E. J. Zürcher, "Zorunlu Askerlik ve Direniş: Tarihî Çerçeve" *Devletin Silâhlanması: Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, Der. Erik Jan Zürcher, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 2.
- 2 Alexander Grab, "Army, State, and Society: Conscription and Desertion in Napoleonic Italy (1802-1814)", *The Journal of Modern History*, 67 (1), 1995, s. 41.
- 3 James C. Scott, *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, Yale University Press, New Haven and London 1985, s. 29.

Aslen Arapça bir kelime olan “muîn” Türkçe’de “iane eden”, “yardımcı” anlamına gelmekte⁴, dolayısıyla “muinsiz” tabiri de dar anlamıyla yardımcı olmayan kişileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Genel olarak Osmanlı toplumunda kendi geçimini sağlayamayan ve bu yükümlülüğü üstlenecek herhangi bir yakını da olmayanların yani “yalnız”ların muinsiz addedildiğini ifade etmek gerekir. Söz gelimi annesi, babası olmayan on yaşındaki bir kız çocuğu, yalnız yaşayan bir kadın ya da kimsesiz ihtiyar bir adam da muinsizdir. Bu bakımdan muinsizliğin insan yaşamına dair doğal bir olgu olduğu ifade edilebilir. Bununla beraber bu olgu zorunlu askerliğin ortaya çıkışıyla birlikte bir sorun haline geldiği için daha önceki çalışmalarda doğal olarak sadece askerlikle ilişkisi bakımından tanımlanmıştır. Örneğin Mehmet Zeki Pakalın, muinsiz tabirini basitçe; “Annesine, evli ise karısına bakacak kimsesi olmayanlar” şeklinde ifade eder ve “...askerlik yaşına gelenlerden muinsiz olanlar askerliğe alınmaz, ertesi seneye bırakılırdı. Bu suretle muvazzaf askerlik müddetini geçirenler, hiç askerlik etmiyenler olurdu”⁵ diyerek meselelerin genel çerçevesini çizer. Nicole Van Os ise Pakalın’ın tanımından hareketle muinsiz kelimesini “eve ekmek getiren” kişi olarak tanımlar.⁶ Nihayet Osmanlı zorunlu askerlik sistemi içerisinde bireysel muafiyet kategorilerine değinen ve bu bağlamda muinsizlere ilk kez temas eden Erik Jan Zürcher, Osmanlı askeriyesine dair 1909 tarihli bir İngiliz raporundan hareketle, ailesinin işesini temin eden erkek askere alınır ve onun yerine evin geçimini temin edecek başka bir erkek olmazsa ailenin muinsiz olacağını ifade eder.⁷ Dolayısıyla denilebilir ki; eve ekmek getiren tek erkek, askere alındığı takdirde, yalnız kalacakları için, hem kendisi hem de ailesi muinsiz addedilirler ve evin geçimini sağlayan o erkek için askerlikten muafiyet hakkı doğardı.

Sosyolojik bir olgu olan muinsizliğin resmîyet kazanması ve askerlikle ilişkili bir problem haline gelmesi Osmanlı zorunlu askerlik sisteminin çerçevesini belirleyen ilk belge olan 1846 Kura Kanunnamesi ile başlamaktadır. Bu kanunname ile Müslüman ahali zorunlu askerlik hizmeti ile mükellef kılınmıştı. Özetle; 20 yaşına gelen her delikanlı bulunduğu yerde yapılacak olan bir kura çekilişine katılacak, eğer ismi çıkarsa askere alınacak, aksi takdirde

4 Ferit Devlloğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, s. 676.

5 Mehmet Zeki Pakalın, “Muinsiz”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 573.

6 Nicole Van Os, “Asker Ailelerine Yardım: Osmanlı Devleti ve Muinsiz Aile Maaşı”, *Devletin Silâhlanması: Ortadoğu’da ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, Der. Erik Jan Zürcher, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 106.

7 Erik Jan Zürcher, “Teoride ve Pratikte Osmanlı Zorunlu Askerlik Sistemi”, *Devletin Silâhlanması: Ortadoğu’da ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, Der. Erik Jan Zürcher, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 97-98.

görsel

Akademik
Bakış

171

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

evinde kalacak ve 25 yaşına kadar her yıl bu süreç tekrar edecektir. Beş yıl boyunca ismi kurada çıkmayan kişi 25 yaşına geldiğinde Nizamiye askerliğinin sonraki aşaması olan Redif teşkilatına dâhil olacaktır. Öte yandan söz konusu kanunda bazı bireysel muafiyet kategorileri de tanımlanarak, muînsiz, yani askere alındığı takdirde ailesinin geçim olanakları ortadan kalkacak olan delikanlılar da, zorunlu hizmetten muaf tutulmuştur. Bireysel muafiyet şartlarından bu çalışma bağlamında önem arz eden bazıları aşağıdaki gibidir:

(18. madde) Evin idaresine gücü yetmeyecek kişinin askerlik çağında bir oğlu var ise ve ondan başka kendi köy ve evlerinde kendilerine bakacak hiç kimse olmazsa oğulları o sene kuraya dâhil edilmez.

(19. madde) Dul bir kadının askerlik çağında bir oğlu varsa ve ondan başka geçimini temin edecek ve ev işlerini yerine getirecek başka kimsesi yoksa oğlu o sene kuraya dâhil olmaz.

(20. madde) Müstakil bir hane kurmuş askerlik yaşındaki bir erkeğin kendi yanında ya da aynı köyde bir başka evde, hanesinin işlerini yerine getirecek babası, kayınbiraderi, ya da 25 yaşını geçmiş kayını yok ise, o erkek o sene kuraya dâhil edilmez. Eğer bahsi geçen delikanlının yanında geçimleri kendisine bağlı çocuk ve yetim bulunur ise başka hanede babası, kayın babası, kayını olsa dahi kuraya dâhil olmaz.⁸

Bahsi geçen kanun 1870 yılında değiştirilmiş, 1886'da ise yeni bir askerlik kanunu çıkarılarak, feshedilmiştir. Bununla beraber mevcut bireysel muafiyetlerin sınırları bir miktar daraltılsa da, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, Mayıs 1914'te, çıkarılan *Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu-ı Muvakkati*'ne kadar aşağı yukarı aynı kalmıştır.⁹ Muafiyet şartlarının ayrıntılı bir incelemesi ile devlet idarecilerinin her evde eli ayağı tutan ve evin geçimini sağlayacak en az bir erkeği bırakmayı amaçladıkları görülür. Bununla beraber yukarıda sıralanan muafiyet maddelerinin askerlik hizmetinden kurtulmak isteyenler için emsalsiz fırsatlar barındırdığı da tahmin edilebilir. Nitekim artık Muînsizlik bağlamında bir mükellefin askerlikten kaçınmasının yolu bir evin geçimini temin eden tek erkek haline gelmek ve bu suretle kendisi askere alındığı takdirde geride kalan aile bireylerinin geçimsiz kala-

8 BOA. A{DVNSKNA. d.../7; Bireysel muafiyet maddeleri için ayrıca bk. Musa Çadrcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik*, Der. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 74-75; Kur'a sistemi hakkında bilgi için bk. İlhami Yurdakul, "Osmanlı Ordularının Asker İhtiyacının Karşılmasında Yeni Bir Yöntem: Kura Sistemi (1839-1914)", *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular- Oluşum, Teşkilât ve İşlev*- Ed. Feridun M. Emecen, Kitabevi, İstanbul 2008, s.433-442; Rıdvan Ayaydın, *Osmanlı Devleti'nde Askeri Yükümlülükler ve Muafiyetler (1826-1914)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

9 Faruk Ayn, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları (1839-1914)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 26, 31-37, 44-50; 1886 kanunu için bk. Odile Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu-Askeri "Yeni Düzen"ün İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 25-27; Kura Kanunu'nun feshedilmesinden sonra çıkarılan kanun ve irade-i seniyye için bk. *Düstur*, 1. Tertip, C.5, s. 571-579, 656-695.

çağını yetkililere kolayca ispatlamaktan geçmektedir.

Temelleri III. Selim dönemine kadar götürülebilecek olan Osmanlı zorunlu askerlik sisteminin uzun evrimi üzerine önemli çalışmalar yapılmıştır.¹⁰ Bununla beraber askerliğe karşı ortaya çıkan direnişin tatmin edici düzeyde incelenmediği anlaşılmaktadır. Genellikle açık bir ret biçiminde olan ve kolayca tespit edilebilen direniş eylemlerine odaklanma temayülü meselenin çok önemli bir boyutunun gözden kaçırılmasına sebep olmuş gibidir. Gözden kaçırılan olgulardan birisi de muinsizliktir. Muinsizlik olgusuna odaklanan ya da yer yer değinen çalışmalar, genellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında ailesinin geçimini sağlayan erkeklerin askere alınması sonucu cephe gerisinde kalan ailelerin ve kadınların yaşadıkları sorunlar ve devletle olan ilişkilerine dairdir¹¹. Bu makalede Osmanlı zorunlu askerlik sistemindeki bireysel muafiyet kategorilerinden biri olan muinsizlik olgusu ve askerlik hizmetinden kaçınmak isteyenlerin kendilerini muinsiz sınıfına dâhil etme çabaları incelenecektir. Böylelikle askerlik hizmetine karşı direnişin her zaman açıkça bir ret eylemi biçiminde değil, çoğu zaman yasal mevzuat kullanılarak gerçekleştirildiği, dolayısıyla direnişin boyutlarının düşünüldüğünden çok daha büyük olabileceği ortaya konmaya çalışılacaktır. Çalışmada ayrıca bireylerin muinsiz sınıfına girebilmek için kullandıkları yöntemlere devletin nasıl mukabele ettiğine yer yer değinilecek ve nihayet devlet idarecileri nazarında, adeta başa bela olan bu muafiyet kategorisinin ortadan kaldırılmasının Birinci Dünya Savaşı sırasında ne gibi problemlere yol açtığı da incelenecektir.

Teehül (Evlilik)

Evlilik yoluyla muafiyet temin etmek ya da daha doğru bir ifadeyle askerlikten kaçınmak, süreç içerisinde Kura Kanunu'nun uygulandığı neredeyse her bölgede görülmüştür. Zorunlu hizmet yükümlüsü erkekler, hemen her zaman ailelerinin de desteğiyle, duruma göre 'esnan erbabi' olmadan yani

10 Stanford J. Shaw, "The Origins of Ottoman Military Reform: The Nizam-I Cedid Army of Sultan Selim III", *The Journal of Modern History*, XXXVII/3 (1965), s. 291-306; Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi, İstanbul 2009; Virginia H. Aksan, "18. Yüzyıl sonlarında Osmanlı'da Zorunlu Askerlik Stratejileri", *Devletin Silahlanması, Orta Doğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, Der. Erik Jan Zürcher, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 23-44; Veysel Şimşek, *Ottoman Military Recruitment and the Recruit: 1826-1853*, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.

11 Muinsiz Aile Maaşı için bk. Nicole Van Os, a.g.m., s. 105-121; Muinsiz asker ailelerine yer yer değinen çalışmalar için bk. Yiğit Akın, *When the War Came Home: The Ottomans' Great War and the Devastation of an Empire*, Stanford University Press, Stanford/California 2018, s. 144-162; Elif Mahir Metinsoy, *Ottoman Women during World War I*, Cambridge University Press, 2017, s. 39-113; Kate Curran Dannies, *Breadwinner Soldiers: Gender, Welfare, and Sovereignty, in the Ottoman First World War*, Doktora Tezi, Georgetown Üniversitesi, 2019. Dannies'in doktora tezine üzerindeki kısıtlama sebebiyle ulaşılamamıştır. Yazarla kurulan iletişim neticesinde tezin içindekiler ve giriş kısmını görmek mümkün olmuştur. Sayın Dannies'e teşekkür ederim. Erik Jan Zürcher, muinsizlik olgusunun tanımını yapmış, fakat askerden kaçmak isteyenlerin "şanslı bir kura" ya da "bir bedel ödenmesi" dışında seçeneklerinin olmadığını söyleyerek direniş bağlamında birçok hususu göz ardı etmiştir. Bk. Zürcher, a.g.m., s. 97-98.

gors

Akademik
Bakış

173

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

askerlik çağına gelmeden hemen önce ya da askerlik muayenesine denk gelen dönemlerde kurmaca evlilikler organize ederlerdi. İyi organize edilmiş bir evlilik sayesinde askerlikle mükellef erkekler müstakil bir aile kurmuş olur, evin iyesini sağlayacak tek erkek haline gelir ve askere alındıkları takdirde, eşleri geçimsiz kalacağından hem kendileri hem de eşleri muinsiz addedilir ve muafiyet hakkı doğardı. Osmanlı zorunlu askerlik sistemini içinden çıkılmaz hale getiren sorunlar tam da bu noktada başlamaktadır. Nitekim askerlik hizmeti ile yükümlü erkeklerin evlenerek eve ekmek getiren tek kişi haline gelmeleri, devletin önlerine koyduğu bir dizi sınırlamayı aştıktan sonra mümkün olduğu için her zaman kolay bir süreç değildir. Örneğin evlenen erkeğin muafiyet hakkı elde edebilmesi kendisiyle aynı evde ya da köyde babası, kayınpederi, kayın biraderi gibi kimselerin olmaması şartına bağlanmıştı. Yani devlet, o erkeği askere aldığı takdirde geçimsiz kalacak olan eşine, akrabalarını yardımcı [muîn] olarak vermekteydi. Böylece muinsizlik bahanesi ve dolayısıyla muafiyet hakkı ortadan kalkardı.¹² Böyle durumlarda kendisi askere alındığında geride kalan eşin kesinlikle geçimsiz ve yalnız kalmasını garanti altına almak, dolayısıyla eşinin hayattaki tek yakını olmak isteyen erkekler, yeni yöntemler keşfederlerdi. Askerlik çağına gelince köylerini terk edip, başka bir köye yerleşmeleri, kimi kimsesi olmayan [muinsiz] kadınları eş olarak seçmeleri ve böylelikle eşlerine muîn olarak verilmesi muhtemel tüm akrabalarından kurtularak muafiyet temin etmeye çalışmaları bu yöntemlerden sadece biridir.

Sivas Vilayeti 1912'de Dâhiliye Nezareti'ne böyle durumlarda ne yapılacağını sormuştu. Vilayetten Nezarete gönderilen yazıda, babası ya da ağabeyi hayatta olduğu halde on yedi, on sekiz yaşlarındaki bazı şahısların göç etmek istedikleri, daha sonra evlenerek muinsizlik iddiasında bulunacaklarının aşikâr olduğu ifade edilmiş ve ne yapılması gerektiği sorulmuştu. Dâhiliye Nezareti ise göç etmelerinin engellenmemesi ama askerlik işlemleri bakımından bu gibi kimselerin mevcut kararlara tabi olduğunu ifade etmişti.¹³ Mevcut kararlardan kastedilen daha önce benzer soruları soran yerel idarelere verilen cevaplardır. Bu bağlamda Maden Kazası Ahz-ı Asker Şubesi'nin kimsesiz kadınlarla evlenenlerin eşlerinden dolayı muaf olup olmayacaklarına dair sorusu üzerine Dâhiliye Nezareti tarafından Kura usulünün uygulandığı tüm vilayetlere gönderilen bir yazı örnek olarak gösterilebilir. Bu yazıda askerlikle mükellef olan delikanlıların birinci muayenelerinden sonra kimsesiz kadınlarla evlendikleri takdirde bu evlilikten hâsıl olan muinsizliklerine itibar edilmemesi gerektiği bildirilmişti.¹⁴ Muhtelif tarihlerde alınan başka kararlara da bireylerin ilk askerlik muayenesinden sonra yaptıkları evliliklerin onlar için bir muinsizlik kaynağı olamayacağı ifade edilmiştir.¹⁵

12 Bk. Giriş bölümü, Kura Kanunnamesi 20. Madde.

13 BOA. DH. SN.THR. 29/69.

14 BOA. DH. MKT. 1718/59.

15 BOA. DH. HMŞ. 17/53; BOA. DH. MKT.2578/83.

Devlet idarecileri muinsizlik sınıfına girebilmek için yapılan izdivaçları iptal etmek ya da evliliğe itibar edip o evlilikten hâsıl olan muinsizlik hakkını iptal etmek gibi sınırlamalar getirirken, bireyler de sınırları iyice daraltılmış olan bu muafiyet sınıfına dâhil olabilmek için çeşitli yöntemler keşfederlerdi. Kimsesiz kız çocuklarıyla evlenmek gibi Osmanlı toplumsal yapısında olmaz yaralar açacak yöntemler, muinsizlik hakkı kazanmanın en yaygın ve önüne geçilemez aracı haline gelmişti. Bu maksatla özenle seçilen eşlerin yaşları kimi zaman dokuz, ona kadar düşebilmekteydi. Böylece küçük yaşta ve kimsesiz bir kız çocuğunun ortada kalmasına cevaz verilemeyeceğinden ve bu durum kanuna uygun olduğundan muafiyet hakkı doğardı. Üstelik bu yöntemi tercih edenler göç etmek zorunda da kalmıyorlardı. Nitekim bir erkek yanında küçük yetim bir çocuğa bakıyorsa başka hiçbir şeye bakılmaksızın muinsiz sayılırdı.¹⁶ Örneğin 27 Mayıs 1912'de, Ankara Vilayeti, askerlik çağına gelmiş olan erkeklerin çoğunluğunun askerden kurtulmak maksadıyla dokuz, on yaşlarında "muinsiz ve bikes" [kimsesiz] kız çocuklarını bulup nikâhlarına aldıklarını, resmiyette evli görünüp askerlikten kurtulduklarını, böyle evliliklerin neslin devamına mani olduğunu bildirmiş ve bu durum hakkında bir karar alınmasını Dâhiliye Nezareti'nden talep etmişti. Dâhiliye Nezareti ise konuyu Meşihat'a sorarak velilerin izni olduğu müddetçe bu tür evliliklerin caiz olduğunu bildirmişti.¹⁷ Evlenerek askerlik hizmetinden kurtulmanın en kestirme ve dokunulamaz yöntemi, bu idi. Ali Kemal Balkanlı'nın Balkan Savaşı'na dair tanıklıkları da askerlikten kurtulmak maksadıyla küçük yaştaki kız çocukları ile evlenmenin ne derece yaygınlaştığı hakkında bir fikir verebilir:

Zengin aileler, çocuklarını ya bedel vererek veya "Muinli, Muinsiz" gibi bahanelerle askere göndermekten kaçınıyorlardı. Bunlar, bedel de vermemek için oğullarını sabî denilecek derecede küçük kızlarla bile evlendirerek "bakımlı mükellef olduğu ailesi bulunduğu" bahanesile askerden istisna ettiriyorlardı.¹⁸

Küçük yaştaki kız çocukları ile evlenerek muinsiz sınıfına giren ve askerlik hizmetinden kurtulanların Osmanlı toplumunda yaratmış olduğu derin krize dair iki kaynaktan bilgi edinilebilir. Bu kaynaklardan bir tanesi, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Osmanlı basınında bu mesele ile ilgili dile getirilen görüşlerdir. Konu bütünlüğünü bozmamak adına bu görüşlere makalenin ilerleyen kısmında değinilecektir. Burada değerlendirilecek olan diğer kaynak ise 1911'de Meclis-i Mebusan'da görüşülen *Mükellefiyet-i Askeriyye Kanunu Layihası*'dır. Aslında bu yeni askerlik kanunu tasarısı etrafında mecliste cereyan eden tartışmalar, askerlik meselesine müstenit

16 Bk. Giriş bölümü, Kura Kanunnamesi 20. Madde.

17 BOA. DH. İD. 63/22.

18 Ali Kemal Balkanlı, Şarkî Rumeli ve Buradaki Türkler, Elhan Kitabevi, Ankara 1986, s. 324.

problemlerin çözümünün ne kadar zor ve devlet idarecilerinin ne denli gıfırlı bir problemle karşı karşıya olduğunu göstermesi bakımından da dikkat çekicidir. Nitekim problemin çözümü sadece askerliğe münhasır olmayıp, sosyo-ekonomik gerçekliklerle de yüzleşmesini zorunlu kılmaktadır.

Kanun tasarısının 28. maddesi askerlikten kurtulmak adına en çok müracaat edilen yöntem olan sahte evlilikleri ortadan kaldırmaya yöneliktir. Küçük yaşta kimsesiz kız çocuklarıyla veya yaş ilerlemiş kadınlarla yapılan evliliklerin geçersiz sayılmasını öngören madde şu şekildedir: “Yedi sekiz yaşlarındaki kız çocuklarını ve ellibeş yaşını müteceviz [geçmiş] kadınları tezevvüç edenler [evlenenler], müteehhil addolunmazlar” [evli kabul edilmezler].¹⁹ Bu madde ile birlikte görüşmeler kız çocuklarının kaç yaşında evlenebilecekleri tartışmasına dönüşmüştü. Kozan Mebusu Hamparzum Muradyan Efendi, evlenecek kızların bedenlen olgunlaşması gerektiğini dokuz, on, on iki yaşındakilerin ise henüz olgunlaşmadıklarını, dolayısıyla bu yaşta kızlarla yapılacak evliliklerin yasaklanması gerektiğini ifade etmişti.²⁰ Buna karşın Sivas Mebusu Mustafa Ziya Bey ve Karahisarı Sahip Mebusu Rıza Paşa; kadınların bedenlen olgunlaşmaları ile iklim arasında bir paralellik kurarak, farklı bölge iklimlerinin kız çocuklarını farklı yaşlarda olgunlaştırabileceğini iddia edip, çekincelerini dile getirdiler.²¹ Nihayet Denizli Mebusu Muhip Efendi, problemi açık açık dile getirerek kız çocukların evlendirilmelerine itiraz etti:

Ekseriya askerlikten kurtulmak için muinsiz kız çocukları ararlar. Şu halde, yedi sekiz yaşında bir kız çocuğunu alacak adamın maksadı teehhül etmek [evlenmek] değildir. Çünkü bir aile teşkilinden maksat ne olduğunu bilen adam, böyle şeye teşebbüs etmez, sekiz dokuz yaşında, hatta on yaşında kız çocuklarını alelekser [genellikle] askerlikten kurtulmak için alırlar.²²

Muhip Efendi devamla, bu yaşlardaki kız çocukları ile evlenenlerin askerlikten kurtulduktan sonraki birkaç sene içinde boşandıklarını ve bu yüzden birçok ahlaksızlığın meydana geldiğini ifade etmiş, ayrıca 12 yaşını geçmeyen bir kızla evlenen adamın hiçbir zaman aile kurmak maksadında olamayacağını da eklemiştir.²³ Karesi Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi ise yaş küçük kızlarla evlenenlerin askerden kaçmak için bunu yaptıklarını ve ayrıca evlilikten maksadın çocuk sahibi olmak olduğunu, küçük yaşta kızlardan doğacak neslin cılız olacağı ve bu yüzden cılız askerler yetişeceği gerekçesiyle Muhip Efendi’ye destek vermişti.²⁴ Karşı tarafta ise Behçet Bey, Ömer Lütfi, İlyas Sami ve Ömer Feyzi efendiler bu maddenin kabulüne açıkça karşı çıkmışlardı. İtirazlarının ortak tarafı ise evliliklerin iptali halinde bu kız çocuk-

19 MMZC. 9. İnikad, s. 216.

20 MMZC. 9. İnikad, s. 216.

21 MMZC. 9. İnikad, s. 216-217.

22 MMZC. 9. İnikad, s. 216-217.

23 MMZC. 9. İnikad, s. 217.

24 MMZC. 9. İnikad, s. 218.

larının ortada kalacağı ve bunun vicdana uygun olmayacağı yönündeydi.²⁵ Bu noktadan sonra tartışmalar, kız çocuklarının kaç yaşında olgunlaşacağı, cılız olan çocukların evlenip evlenemeyeceği, bu konudaki şer'i hukukun hükümleri, iklimin büyümeye etkileri gibi konular etrafında devam etmiş ve nihayet madde, başlangıçta öngörüldüğü şekilde kabul edilmiştir.²⁶ Aynı madde üzerinde cereyan eden bir başka tartışma da elli beş yaşını geçmiş kadınlarla yapılan evliliklerdi. Konya Mebusu Mehmet Vehbi Efendi verdiği bir takrirle bahsi geçen maddenin "ellibeş yaşını müteceviz kadınları tezevvüç edenler müteehhil addolunmazlar" kısmının bütün kanunlara aykırı olduğu gerekçesiyle iptalini istemişti. Mehmet Vehbi Efendi, gerekçe olarak, söz konusu maddenin hilenin önüne geçmek için getirildiğini ancak bu gibi evliliklerin çoğunun hile olmayacağını, şer'an ve aklen hukuka uygun bu hususun kanunla yasaklanamayacağını ifade etmişti. Abdülaziz Mecdi Efendi ise evlilikten maksadın çocuk sahibi olmak olduğunu hâlbuki elli beş yaşını geçmiş kadınların çocuk sahibi olamayacağını söyleyerek Mehmet Vehbi Efendi'ye itiraz etmişti.²⁷ Genellikle bu yaş ve üzerindeki kadınlarla yapılan evlilikler sonrası çocuk sahibi olunamayacağı hâlbuki evlenmekten maksadın soyu devam ettirmek olduğu, bu yüzden elli beş yaşını geçmiş kadınlarla evlenenlerin de asıl maksatlarının evlilik değil askerlikten kurtulmak olduğu yönünde bir tartışma ortaya çıkmış ve söz konusu cümle başlangıçta öngörüldüğü şekliyle kabul edilmişti.²⁸ Görüleceği üzere Kanun tasarısının 28. Maddesi genellikle doğrudan askerlikle alakası yokmuş gibi görünen ama zorunlu askerlik hizmetini yakından ilgilendiren hususlarla ilgilidir.

Nakl-i Mekân

Muinsiz kategorisine girmek için kullanılagelen bir başka yaygın yöntem yukarıda kısmen değinildiği üzere *nakl-i mekân* yani göçtür. Genellikle ilk askerlik muayenesine ailesi ile birlikte oturduğu hane adresi esas alınarak giren ve dolayısıyla kendisinden başka evin işesini temin edecek kimsesi olduğu anlaşılanlar muinli kabul edilir, askerlik kurasına girmek durumunda kalır ve zorunlu hizmetle mükellef olurlardı. Bu yüzden mükellefler, askerlik muayenesinden sonra yaşadıkları evi, köyü yahut kasabayı terk edebilir, başka mahallerde ailelerinden ayrı yaşamaya başlayabilir ve yeni adreslerinde artık yalnız olduklarından kanuna göre muinsizlik iddiasında bulunabilirlerdi. 3 Mayıs 1904'te Trabzon Vilayeti'nden Seraskerlik makamına gönderilen bir yazıda; ilk muayenelerinde muinli olduğu anlaşılanların, askerlikten kurtulmak için başka köylerde kiraladıkları evlere taşındıkları, adreslerini babaları ile yaşadıkları evden ayırdıkları ifade edilmişti. Yazının devamında böyle durumların "tertibat-ı askeriye"ye zarar vermek ve askerlik muamelelerini karmaşık hale getirmek gibi başkaca zararlara da yol açtığı ifade edilmiş ve

25 MMZC. 9. İnikad, s. 218-220.

26 MMZC. 9. İnikad, s. 220-221.

27 MMZC. 9. İnikad, s. 217.

28 MMZC. 9. İnikad, s. 217-221.

ne yapılması gerektiği sorulmuştu. Seraskerlik makamı verdiği cevapta ilk muayenesinden sonra adres değiştirenlerin askerlik işlemleri bakımından *vatan-ı kadim*lerinin yani eski adreslerinin esas alınması gerektiğini ifade etmişti.²⁹

Nakl-i mekân her zaman yukarıda örneklendiği üzere basitçe kurgulanmış bir direniş yöntemi olmadığı gibi çözümünü de az önce bahsedildiği kadar kolay olmamıştır. Nitekim devlet, askerlik mükelleflerinin başka kasaba ve köylerde kendilerine hane ve emlak aldıklarını fakat eski adreslerinde aileleri ile birlikte yaşamaya devam ettiklerini tespit etmişti. Bu gibi kişiler resmen adres değişikliği yapmıyor fakat yeni bir nüfus sayımı yapılacağı sırada hane ve emlaklarının bulunduğu diğer bölgeye giderek oranın nüfus defterlerine kendilerini kaydettiriyor, böylelikle adres değişikliği yerine nüfus kayıtlarını değiştiriyorlar ve devletin takibine karşı eski haneleri ile bağlantılarını resmen ortadan kaldırmış oluyorlardı. Dolayısıyla amacı müstakbel askerleri tespit etmek olan nüfus sayımları bile askerlikten kaçmanın en önemli vasıtalarından biri haline gelmiştir. Devleti daha fazla yerele nüfuz etmek zorunda bırakacak çözümlere kapı aralayan bu durumu düzeltebilmek için, mekân değiştirenlerin yerel nüfus memurlarına verecekleri ilmühaberlerin aynı zamanda askeriye tarafından da kayıt altına alınması ve ayrıca yeni taşınılacak kasaba ve köy hangi askerî taburun görev alanında ise o taburun defterine de kayıt olunmalarına karar verilmiştir.³⁰

Memurlarla İşbirliği

Muînsiz sınıfına girerek askerlik hizmetinden kurtulmak isteyenler, işbirlikçi devlet memurlarının yardımlarıyla sahte muînsizlik kayıtları oluşturabilirlerdi. Devletin yerel teşkilatlanma ve nüfus takibi konusundaki altyapısal eksiklikleri, sözgelimi bir bölgedeki nüfus sayımının doğru dürüst yapılmaması, ya da bireylerin doğum tarihlerinin bir sayımda başka, sonraki sayımda başka kaydedilmesi gibi sorunlar askerlikten kurtulmak isteyenler için emsalsiz fırsatlar sağlardı. Ayrıca askerlik işlemleri bakımından en önemli evrak konumunda bulunan ikametgâh ilmühaberlerini düzenleyen imam ve muhtarlar da bu sürecin önemli bir parçası haline gelebilirlerdi.

Aslında en başından beri devlet idarecileri bu tür sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. 1847 yılının başında kura uygulaması henüz başlamışken memurların suiistimallerine dair haberler de gelmeye başlamıştı. Örneğin Sındırgı'da, nüfus sayım memuru Zekeriya Bey'in 30-40 yaşlarındaki erkekleri askerlik çağındaymış gibi gösterdiği anlaşılmış ve bahsi geçen bölgede yeniden nüfus sayım kararı alınmıştı.³¹ Aynı yıl, İstanbul ve Rumeli ordu mintikalarında, para ya da başka emtia karşılığında veya hatır-gönüle bina-

29 BOA. DH. MKT. 844/64.

30 BOA. DH. MKT. 1415/109; BOA. DH. MKT.1913/124.

31 Tobias Heinzelmann, *Cihaddan Vatan Savunmasına: Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, Çev. Türki Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s. 177.

en yükümlülerin kuraya dâhil edilmedikleri, kurada ismi çıkanların yerlerine başkalarını gönderdikleri, sınavlara hile karıştırılıp karıştırılmadığı ve hasta olanlara sağlıklı; sağlıklı olanlara hasta kaydı düşülüp düşülmediğinin teftiş edilmesi için bir heyet görevlendirilmesi³², yolsuzlukların sadece Sındırgı ile sınırlı olmadığını göstermektedir. Hem bahsi geçen heyetin raporunu hem de Selanik'teki asker alma uygulamasına şahitlik eden Britanya Konsolosu Charles Blunt'un gözlemlerini değerlendiren Tobias Heinzelmann, biraz kuşkulamakla birlikte kura usulünün uygulamaya konulması ile birlikte ahali nezdinde kabul gördüğü ve ilk iki yılda asker celbinde güçlü bir direnişle karşılaşmadığı sonucuna varmaktadır.³³ Ancak zorunlu askerliğe direnişin her zaman açıkça bir ret eylemi biçiminde olmadığını, aksine bilfiil kanun ve nizamlar kullanılarak yapıldığını ve bunların kısa süreli teftiş ve gözlemle ortaya çıkarılamayacağını da ifade etmek gerekir.

Örneğin, 1888'de Suriye'den Selanik'e kadar askerlik kurasının uygulandığı 32 vilayete gönderilen bir yazıda; bu kez Redif taburlarının toplanması sırasında efrattan muınli olanların, imam ve muhtarların düzenledikleri yanlış şehadetnâmelerle muinsiz olarak gösterildiklerinin anlaşıldığı ve hem muinsiz kategorisine geçenler hem de buna vesile olanlar hakkında kanun gereğince işlem yapılacağı ifade edilmiştir.³⁴ Mazgirt, Dersim, Çarsancak, Kâhta, Keban Madeni, Çemişkezek, Mazmahor kazalarında memurlar tarafından onlarca nüfus defterinin tahrif edilmesi ve yüzlerce askerlik mükellefinin isimlerinde yapılan tahrifat sayesinde askerden kurtarılmaları da bir başka örnektir. Bu yapılanların sebebi olarak nüfus memurlarının atama ve tayinlerinde niteliklerine bakılmaması ve bir takım "iş bilmez ve ahvali meçhul" adamların göreve atanması gösterilmişti. Daha önemli bir sorun ise defterlerde yapılan tahrifatın nüfus memurları görevden ayrılıp başka bir mahalle tayin olmadıkları sürece tespit edilememesidir.³⁵ Pütürge'de nüfus memuru olan Osman Efendi'nin yaptıkları bu sürecin nasıl işlediğini çok iyi örneklemektedir. Osman Efendi'nin muınli olarak kaydedilmiş olan İbrahim bin Yusuf'u muinsiz gösterdiği ortaya çıkmış ve ayrıntılı bir tahkikat başlatılmıştı. Tahkikat sonucunda İbrahim'in eski nüfus kaydında doğum tarihi 1313 iken yeni yapılan tahrire 1295 olarak kaydedildiği, bu yüzden 1322 ve 23 yıllarında hakkında askerlik işlemi yapılmadığı ortaya çıkmıştı. Pütürge Nüfus Memuru Osman'ın servet ve nüfuz sahibi olduğu ve nüfus işlerine bu suretle müdahale edebildiği anlaşılmıştı.³⁶ Bununla da yetinmeyen Osman Efendi'nin rüşvet almak suretiyle birçok kişiyi askerlikten kurtardığı, hatta kendi köyü olan Mezraa'da hiç kimseyi askerlik kurasına dâhil et-

32 Savaş Eroğlu, *1847-1848 Tarihlerinde Konya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (80 Numaralı Konya Şer'iye Siciline Göre)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007, s. 89-90, 163-165; Heinzelmann, a.g.e., s. 178.

33 Heinzelmann, a.g.e., s. 179-183.

34 BOA. DH. MKT. 1466/7.

35 BOA. DH. MKT. 2321/17.

36 BOA. DH. MKT.1215/43.

g

Akademik
Bakış

179

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

mediği ortaya çıkmıştı.³⁷ Üstelik kendisi defalarca şikâyet edilmiş fakat kaza kaymakamı arkadaşı olduğundan şikâyetler neticesiz kalmıştı.³⁸ Aynı nüfus dairesinde kâtip olarak çalışan Halil Efendi'nin de Zeman Köyü'nde muhtar olan kardeşi aracılığı ile çoğu kişiyi askerden kurtarmak için rüşvet aldığı ortaya çıkmıştı. İki kardeş, ahaliden bazılarını, yaşlarını küçük göstermek suretiyle askerden kurtarmışlardı.³⁹

İmam ve muhtarlar da bu süreçlerin en önemli aktörleridir. İmam ve muhtarlar ellerinde bulunan ilmühaber ve şehadetnâme verme yetkisini rahatlıkla bir çıkar devşirme aracına çevirebilirlerdi. Bu bağlamda çok sayıda örnek gösterilebilir⁴⁰ ama asıl önemli olan husus, yetkilerini ahali üzerinde bir tahakküm ve zulüm aracı olarak kullanmalarındır. II. Abdülhamit döneminde Makedonya'da Pürsican ve Çiç Nahiye müdürlükleri yapan Tahsin Uzer, hatıralarında köy imamlarının buldukları yerlerde ne denli nüfus sahibi haline geldiğini şöyle ifade eder:

Redif kumandan ve subaylarının yani; (ahz-ı asker memurlarının) yegâne irtikâp vasıtası ve dayanağı imamlardı. Birini askerden kurtarmak mutlaka imamın iktidarında idi. O zamanlar Yemen'e, Arabistan'a, Dersim'e, Arnavutluk'a sık sık sevkiyat yapıldığından ve bundan dolayı ara sıra redif taburlarını silâh altına almak, âdet olduğundan, zavallı halk Yemen'e yani, ölüme gitmemek için, her şeyini fedaya hazırdı. İşte bu durum ve koşullar dâhilinde, dünyanın en biçare bu mahlûkatı, manen ve maddeten imamlara bağlı kalmış bulunuyorlardı. Meselâ: İmam köyde, sokakta gezerken, ona ta uzaktan ayağa kalkıp saygı duruşunda bulunmayacak, onun istediği bir angaryayı yapmayacak, istediği şeyi, hayvanı, parayı, hatta mukaddesatından bir şeyini vermeyecek kabadayı çıkamazdı. Çünkü derhal asker bakayâsı, kur'a belâsı başına yıkılır ve istenilen şey er geç mutlaka yine alınır.⁴¹

Birinci Dünya Savaşı ve Muînsizlik

Birinci Dünya Savaşı yaklaşırken Osmanlı idarecilerinin çözüm bulmak zorunda oldukları en önemli sorun, ordunun böylesi bir savaşı yürütebilecek insan gücü ile ikmal edilmesiydi. Bu meseleyle ilgili olarak idari-teknik anlamda düzenlemeler yapılırken çok geniş kapsamlı bir propaganda faaliyeti de başlatılmıştır.⁴² Bu faaliyetlerde, kısa süre önce kesin zafer beklentisiyle girilen ama bir felaketle sonuçlanan ve ordudaki birçok yapısal sorunu da gün yüzüne çıkaran Balkan Savaşı'na sık sık atıfta bulunulmuştur. Bu bağlamda 1914 yılı ortalarında muînsizlere yönelik eleştiriler hayli sert bir tonda, özellikle basında dile getirilir olmuş, bu muafiyet grubunun Balkan Harbi'ndeki

37 BOA. DH. MKT.2277/63.

38 BOA. DH. MKT. 2409/122.

39 BOA. DH. MKT. 1087/79.

40 İki örnek için bk. BOA. DH.MKT. 1999/1; BOA. BEO. 2108/158063.

41 Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkîyahık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 39.

42 Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 39-97.

mağlubiyetin en önemli nedenlerinden biri olduğu öne sürülmüştür. Eleştirilerin Nisan ayının sonunda yasalasın ve uzun süredir rahatsızlık sebebi olan muafiyetleri lağveden *Mükellefiyet-i Askeriyye Kanun-ı Muvakkati* sonrasında yoğunlaştığı görülmektedir.

Haziran 1914'te, üç Mülkiyeli ve bir zabıt arasında Balkan Savaşı'nın felakete neticelenmesinin sebepleri hakkında gerçekleşen muhayyel bir sohbeti sütunlarına taşıyan *Tanin Gazetesi*, bu sohbeti kullanarak muinsizlik sebebiyle daha önce askerlikten muaf olanlara adeta öfke kusuyordu. Sohbeti dışarıdan dâhil olan bir gencin "birader ayıptır ayıp topu, topu nüfusları 8-9 milyona varan 3-4 küçük hükümet 25 milyonluk Osmanlı Devleti'ni yere [v] ursun" şeklindeki serzenişi, sohbetin yönünü muinsizlere çevirmişti. Balkan ülkelerinin askerlik sistemlerinde hiçbir muafiyet sınıfı yoktu. Bu yüzden dokuz milyona varan nüfuslarından neredeyse yedi yüz bin kişilik bir ordu çıkarabilmişlerdi. Hâlbuki Osmanlı Devleti, yirmi beş milyonluk nüfusa sahipti; ama "merhametler", "aflar", "istisnalar" yüzünden beş yüz bin asker bile çıkaramamıştı. Daha önce cârî olan asker alma kanunlarında⁴³ yer alan "kıyamet kadar istisnalar"dan biri de "milletin ahlakını bozacak derecede hilelere sebebiyet veren muinsizlikten istifade edenler"di. Aslında bunları askerlikten muaf tutmak "pek meşru ve âlicenabâne bir hareket" idi. Ailenin geçimini sağlayan tek kişiyi askere almak zalimlikti. "Muinsiz dendi mi... insanın kalbinden merhamet taşardı", fakat merhametten maraz doğmuştu. O kadar ki; "...muinsizlikten istifade için anasını babasından yalandan boşatan gençler, 12 yaşındaki kızla muvakkaten [geçici] evlenen adamlar, ahlakı, örfü temelinden bozan binlerce hileler" ortaya çıkmıştı. İşte öteden beri yapılagelen bu hileler nedeniyle "millet efradının yüzde kırkı askerlikten kurtuluyordu". Hâlbuki Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan nüfuslarına nispetle istedikleri kadar genci alabiliyor ve askerî terbiyeden geçirebiliyordu.⁴⁴

Tanin'de, ordudaki eğitim ve terbiye düzenini temelinden sarstıklarından bahisle muinsizlik kategorisinin sebep olduğu ikinci bir 'bela'dan daha söz edilmişti. Çeşitli hilelerle kendisini muinsiz sınıfına sokan, söz gelimi "...12 yaşındaki bir yetim kızı hayvan gibi kullanarak askerlikten kurtulan iri yarı bir genç" muvazzaf askerlik hizmetini ifâ etmiyordu. Fakat hileye başvurmadan askere giden akranları dönünce "o zavallı kızı paçavra gibi atarak yahud kahrından öldürerek" muinliler sınıfına dâhil oluyor ve talim görmeden, önce ordunun ihtiyat kısmına, daha sonra İkinci Sınıf Redif birliklerine geçiyordu. Böylelikle miktarı belli olmayan oranlarda eğitimsiz asker Redif birliklerinde istihdam ediliyor ve ordunun başarısının temeli olan terbiye birliği kökünden sarsılıyordu. Balkan Harbi'ndeki felaketin sebeplerinden biri de bu idi.⁴⁵

43 1846'dan itibaren çıkarılan askerlik kanunları kastedilmektedir.

44 [V.], "Millet-i Müsellahaya Doğru: Yeni Ahz-ı Asker Kanunu Etrafında", *Tanin*, (10 Haziran 1330/23 Haziran 1914). no.1926. s. 3. [Makalenin yazarı isim yerine Vav "V" harfi kullanılmaktadır. Tam adı tespit edilememiştir.]

45 [V.], a.g.m, s. 3.

İkdam *Gazetesinde* de *Tanin* ile yakın tarihlerde neşredilen bir makalede bu meseleye değinilmiş, Balkan devletlerinin nüfuslarına nispetle nicelik ve nitelik bakımından güçlü ordular vücuda getirebildikleri; oysa Osmanlı Devleti'nin nüfusuna oranla toplayabildiği ordunun bir hiç mesabesinde kaldığı ifade edilmiştir. Bedrettin imzasıyla yayımlanan bu makalede dikkat çekilen konu yine muñsiz kategorisine geçmek maksadıyla yapılan sahte evliliklerdir. Bu yüzden, yazar, yeni askerlik kanununun 49. Maddesiyle muñsizlerin askerlikten muaf edilmesine bir nihayet verilmesini pek isabetli bulmuştu. Çünkü: “Genç ve dinç hatta sahib-i servet evlad-ı vatani altı yedi yaşlarındaki kimsesiz kız çocuklarıyla muvazaaten [danışıklı dövüşle] birleştirmek” ya da birçok ailenin muñsizlik hakkı elde edebilmek için kendi ocaklarını dağıtmaları gibi “hatır hayale gelmez” “hile ve hüd’alarla” ahali sahtekârlığa ve yalancılığa alıştırılmıştı. Askerlik daireleri ise karmakarışık binlerce dilekçeyle meşgul olmak zorunda kalmıştı.⁴⁶

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında, Osmanlı idarecileri uzun süredir uğraştıkları sorunlardan biri olan ordunun askerî işgücü bakımından ikmali meselesinde aşağı yukarı istenilen ölçüde başarılı oldular.⁴⁷ Bu başarıda en önemli etken tüm muafiyet gruplarının ortadan kaldırılmasıdır. Öte yandan daha önce askerî hizmetten muaf olanların ve ailelerinin yeni durumu kolaylıkla kabullenmediklerini de belirtmek gerekir. Haziran 1914'te Dâhiliye ve Harbiye Nezaretleri arasında gerçekleşen yazışmalardan birçok kimsenin geçimsiz kalacakları endişeleriyle yakınlarının askerlikten muaf olmasını talep ettiği fakat devletin bu taleplere kesinlikle itibar etmediği anlaşılmaktadır. Bu taleplere karşı Harbiye Nezareti, yeni askerlik kanuna göre muñsizlerin de artık askere alınacağını ve askerliğe “meyil ve muhabbetleri”nin artırılması için yerel eşraf ve ulema tarafından onlara nasihatler verilmesini istemişti.⁴⁸ Muñsizlerin muaf tutulmasına yönelik talepler savaş boyunca devam etmiş fakat her seferinde devlet tarafından kesin bir dille ve bazen de önceki savaşta alınan mağlubiyetin sebebi oldukları hatırlatılarak reddedilmiştir.⁴⁹

1913-16 yılları arasında İstanbul'da Amerika Birleşik Devletleri'nin sefiri olarak görev yapan Henry Morgenthau, orduya alınanlar sebebiyle bir milyon civarında ailenin muñsiz kaldığını ve tamamına yakınının aşırı bir sefalet içerisine düştüğünü ifade eder. Büyükelçi, konu hakkında Enver Paşa ile konuştuğunu fakat paşanın bu durumu önemsemek yerine, başka hiçbir ülkenin daha önce başaramadığı bir şekilde, ordudaki asker mevcudunu artırmış olmakla övündüğünü belirtir.⁵⁰ Morgenthau'nun kasıtlı olarak Enver

46 Bedreddin, “Hasbihal 3”, İkdam, 19 Temmuz, 1914, no. 6254. s. 3.

47 Yaklaşık 820.000'i muharip olan bir milyondan fazla kişi ordu saflarına katılmıştı. Bk. Mesut Uyar, Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 485.

48 BOA. DH. İD. 180/52.

49 BOA. DH. İD. 176/67; BOA. DH. İD. 21/48 [21-2/48].

50 Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story*, New York, 1919, s. 66.

Paşa'ya attığı bu umursamazlık vurgusu bir tarafa; Osmanlı idarecileri cephe gerisindeki asker ailelerinin ve özellikle muinsiz asker ailelerinin hayatlarını idame ettirebilmeleri için savaş boyunca imkânlar nispetinde yoğun çaba sarf etmiştir. Orduya alınan muinsizlerin geride kalan ailelerine aylık 30 kuruş olarak ödenmesine karar verilen *Muinsiz Aile Maaşı* bu çabaların en somut örneklerinden birisidir⁵¹ ve ileride görüleceği üzere bu paranın ailelere düzenli ödenmesi konusunda üst düzey devlet idarecileri yoğun gayret sarf edecektir.

Ne var ki, muinsizlerin orduya alınmasını en hararetle savunanlar bile aylık 30 kuruşun bir ailenin geçimine yetmeyeceğini üstü kapalı bir şekilde de olsa kabul ediyorlardı. Yukarıda ifadelerine yer verilen İkdâm yazarı Bedrettin, yeni askerlik kanununda muinsiz asker ailelerine maaş verilmesini öngören maddeyi kendince yorumlayıp şu ifadeleri İkdâmdeki makalesine eklemişti: “Otuz kuruş! İhtimal bunu pek az görenler vardır... bu paranın asgari bir miktar olduğu yani râyic ve galâ-yı memlekete göre [hayat pahalılığına göre] tezyidi [artmasının] mümkün bulunduğu anlaşılıyor”. Bedrettin devamla; bu para hiç artmasa dahi, yardımlaşmanın insanlığın en temel hasletlerinden biri olduğunu, kimsesiz, fakir ve acizlerin köylerinde, mahallelerinde herhangi bir akrabaları bulunmasa bile mutlaka kendilerine bakacak pek çok tanıdıklarının olacağını ifade etmişti. Zenginler için zaten sorun yoktu. Fakirlere gelince; onlar da devletin vereceği maaşı alacak, köyünde ya da mahallesinde bildiği, tanıdığı birinin himayesine girecek, ocağına sığınacak ya da bizzat çalışıp güzelce geçineceklerdi.⁵² İkdâm yazarı, henüz savaş başlamadan bunları söylerken gelecek dört yıl içinde Osmanlı topraklarında enflasyonun olağanüstü şekilde artacağını, örneğin 1914'te fiyatı 20 kuruş olan tereyağının Eylül 1918'e gelindiğinde 400 kuruş olacağını, o tereyağının bazı yerlerde dörtte üçünün sudan ibaret olacağını, yedi kuruş olan koyun etinin 120, üç kuruş olan makarnanın 95 kuruşa yükseleceğini⁵³ tahmin etmemişti.

Harp boyunca fiyatlar yıllık ortalama % 400 oranında artmıştı. Bu muazzam artış en ağır darbeyi devletten aylık alan kesime vurmuştu. Savaş kendi zenginlerini ve fakirlerini yaratmış, kocası askere gittiği için geliri ortadan kalkan kadınlar “namus ve açık” arasında bir tercih yapmak zorunda kalmıştı.⁵⁴ İstanbul'da bulunan Alman gazeteci Harry Stuermer; “kadınların caddelerde bitkinlikten yere çöktüklerini kendi gözlerimle defalarca gördüm”⁵⁵, diye yazmıştı. Geçimsiz kalan muinsiz asker eşleri ve çocukları için sorun sadece kendilerine ödenen paranın enflasyon nedeniyle buharlaşması değildi. Kadınlar bu parayı alabilmek için memurların çıkardıkları keyfi en-

51 Nicole Van Os, a.g.m., s. 105-121.

52 Bedreddin, a.g.m., s. 3.

53 Ahmet Emin [Yalman], *Turkey in the World War*, Yale University Press, New Haven 1930, s. 148.

54 Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap, İstanbul 2012, s. 541-550.

55 Harry Stuermer, *Two War Years in Constantinople*, (Almanca'dan İngilizce'ye Çev. E. Allen ve Stuermer), George H. Doran Company, New York 1917, s. 109.

gelleri aşmak ve hantal Osmanlı bürokrasisiyle tanışmak zorunda kalmışlardı. Çoğu zaman, vilayet ve kaza seviyesindeki memurlarla, meclis idare heyetleriyle, muhtarlarla, ihtiyar heyetleriyle, imamlarla ve nihayet ihtiyacı olmayıp o paraya göz dikenlerle mücadele etmeden hakları olan maaşı almaları mümkün olmazdı.

Mart 1915'te Orhanili Kazası'ndan iki muınsiz asker eşi, Ayşe ve Cevahir hanımlar, Harbiye Nezareti'ne bir dilekçe yazarak; “defterlerin gayr-ı tanzim yapılmasından bahisle mal müdürü maaşımızı vermiyor. Kaymakama müracaatımızda ise biz defterleri yaptık mal müdürüne verdik ben vazifemi ifa ettim diyor... Sekiz aydır sokaklarda sürünüyoruz, aç kaldık, perişan olduk” ifadeleriyle şikâyetle bulunmuşlardı. Harbiye Nezareti içeriğini “şayan-ı dikkat” bulduğu dilekçeyi Dâhiliye Nezareti'ne iletmış, Dâhiliye de gereği yapılmak üzere Orhanili'nin bağlı bulunduğu Hüdevendigâr Vilayeti'ne göndermişti.⁵⁶ Karamürsel Kazası Hükümet Konağı'nda ise Kaymakam Necati, hakları olan maaşı talep eden muınsiz asker ve şehit eşlerine hakaret etmekle meşguldü. Hakarete uğrayan kadınlardan biri olan Fatma Hanım'ın tüm mağdurlar adına, Karamürsel Ahz-ı Asker Şubesi'ne gönderdiği şikâyet dilekçesi üzerine yapılan tahkikat neticesinde, Karamürsel Hükümet Konağı'na gelen neredeyse bütün asker eşlerinin tahkir edildiği ortaya çıkmıştı. Tahkikat neticesinde hazırlanan raporda; memurların, kocası askerde olan kadınların maaşlarını bizzat evlerine giderek vermek zorunda oldukları ama çaresiz kadınların çarşıda memurların peşinde ve hükümet kapılarında süründürüldükleri, özellikle Rabia Hanım ve dilekçe sahibi Fatma Hanım'ın Kaymakam Necati tarafından ağır şekilde tahkir edildikleri ifade edilmişti. Kaymakam Necati'nin küfürlerinin açıkça yazıldığı soruşturma tutanaklarıyla birlikte bu rapor önce Birinci Kolordu Ahz-ı Asker Şubesi'ne daha sonra Harbiye Nezareti'ne oradan da Dâhiliye Nezareti'ne ve son olarak Karamürsel'in bağlı olduğu İzmit Mutasarrıflığı'na kadınların zararlarının tazmin edilmesi emriyle birlikte intikal ettirilmiştir.⁵⁷ Memurların muınsiz asker ailelerine sorun çıkardığı yerlerden biri de Kütahya Mutasarrıflığı'na bağlı Emed Kazası'dır. Emed Ahz-ı Asker Şubesi tarafından önce Harbiye oradan da Dâhiliye Nezareti'ne ve Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'dan Emed'in bağlı olduğu Kütahya Mutasarrıflığı'na iletilen telgrafta memurların maaş ödeme konusunda ayak sürüdüğü, maaş için dilekçe veren ailelere, “arzuhalin kayboldu”, “tekrar istid'a et”, “ilmühaber getir” gibi bahaneler öne sürerek işi yokuşa sürdükleri ve bu duruma kesinlikle müdahale edilmesi gerektiği söylenmişti.⁵⁸

Bu örnekler devlet yardımına muhtaç muınsiz asker ailelerinin karışlarında duran en önemli sorunlardan birisinin yerel memurlar olduğunu, üst düzey devlet idaresinin asker ailelerinin sorunlarına kayıtsız kalmadığını

56 BOA. DH. İ.UM. 88/4 [88-2/4-27]; Metinsoy, a.g.e, s. 67.

57 BOA. DH. İ.UM. 88/4 [88-3/44-33].

58 BOA. DH. İ.UM. EK. 106/38.

göstermektedir. Bununla beraber yerelde ortaya çıkan problemlerin merkez bürokrasisine duyurulmadan çözülemeyeceği de açıktır. Kütahya'nın Emed Kazası'nda vuku bulan bir problemin çözüm yeri Emed'in bağlı olduğu Kütahya Mutasarrıflığı'dır ancak mutasarrıflık, problemi merkezden emir gelmeden çözememektedir.

7 Eylül 1917'de Harbiye Nezareti'nden Dâhiliye'ye gönderilen bir yazı, sorunun ne denli yaygınlaştığına dair bir fikir verebilir. Yazıda, çoğu yerde olduğu gibi Giresun Kazası'nda da muinsiz ve muhtaç asker ailelerine maaş tahsis olunmadığı, tahsis olunan maaşların da doğru dürüst verilmediği ifade edilmişti. Tüm bu sorunlara rağmen yine de şehirlerde yaşayanların bir dereceye kadar bu maaşı alabildikleri ama köylerde yaşayan aciz ve cidden yardıma muhtaç olanların "ifade-i hal ve meram edememelerinden dolayı" maaştan hiçbir şekilde istifade edemedikleri bildirilmişti.⁵⁹

Kasım 1917'de İzmit'te yaşanan bir olay muinsiz asker eşlerinin karşı karşıya kaldıkları önemli sorunlardan birine daha ışık tutmaktadır. Yedi kadın ortak bir dilekçe yazarak hakları olan maaşın tahsildarlar tarafından verilmemesini, bunun üzerine kaymakama gittiklerini fakat kaymakamın kendilerini "def ve başından savmakta" olduğunu, bu yüzden küçük yaşta çocuklarıyla "perişan, aç ve çıplak" kaldıklarını ifade etmişlerdi. Kadınlar bağlı buldukları bir üst kurum olan İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na da durumu şikâyet etmişler, oradan sonuç alamayınca Dâhiliye Nezareti'ne müracaat etmişlerdi. Yapılan tahkikatla birlikte dilekçe sahiplerinin hangi köy ya da mahalleden olduklarının tespit edilemediği ve yedi kadından sadece ikisinin muinsiz asker eşi olduğu, onların da maaşlarını aldıkları, geri kalanların ise "zî-kudret ve sahib-i servet" oldukları yani maaşı hak etmedikleri sonucuna varılmıştı. Ancak daha sonra kadınların kayıtlı oldukları defterlerin yanlış tutulduğu, tamamının muinsiz olduğu ortaya çıkmıştı.⁶⁰ Bu örnek iki açıdan önem arz etmektedir. İlk olarak kayıtların düzgün tutulmayışının ciddi mağduriyetlere yol açmış olmasıdır. Daha önemli olan ikinci husus ise memurların tahkikat henüz bitmeden bu kadınların zengin oldukları kanaatine varmış olmalarıdır. Bu önyargının sebebi ise zengin ve kudretli olanların gerçek ihtiyaç sahibi ailelerin hakkı olan parayı almaya çalışmalarının hayli yaygın hale gelmiş olmasıdır.

Daha önce, 4 Şubat 1917'de Dâhiliye Nezareti'nden yayımlanan bir tammim de bazı bölgelerde muinsiz efrad ailelerinden "zî-kudret" olanlara maaş tahsis edilirken muhtaç ailelerin bundan mahrum edildiğine dair kanuna aykırı uygulamaların haber alındığı, maaşla ilgili evrakların idare meclisleri tarafından doğru düzgün tetkik ve takip edilmediği bildirilmişti. Bu yüzden maaş alması gereken muinsiz efrad ailelerinin maaş alamayıp sefalet içerisinde düştikleri, hakkı olmayanlara ödenen maaşlar yüzünden maliyenin

59 BOA. DH. İ.UM. EK. 106/41.

60 BOA. DH. İ.UM. EK. 44/56; Metinsoy, a.g.e., s. 68.

giz

Akademik
Bakış

185

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

zarara uğratıldığı ve idare meclisi üyeleri hakkında takibat başlatılacağı bildirilmişti.⁶¹

Zî-kudret ve sahib-i servet yani güçlü ve zengin olanların kimsesiz, fakir asker ailelerinin hakkı olan maaşlarına tamah etmeleri ve bu parayı alabilmek için memurlarla işbirliği yapmaları, Birinci Dünya Savaşı'nda yaygın bir problem haline gelmiştir. Aslında bu sorunun boyutları hakkında fikir veren bir örnek 1916'da Maliye müfettişlerinden Ferit Efendi'nin Çatalca'da yaptığı bir teftiş sonucunda ortaya çıkmıştı. Ferit Efendi, Çatalca Kazası'nda kanuna aykırı olarak dağıtılan muînsiz aile maaşları sebebiyle maliyenin toplamda 134.111 kuruşluk zarara uğradığını tespit etmişti. Durum Dâhiliye Nezareti'ne iletildi. Yine Maliye'den Dâhiliye'ye gönderilen bir başka yazıda bu kez Karaman Maliye Müdürü Fuat Efendi tarafından yapılan teftiş sonunda muînsiz aile maaşının ihtiyacı olmayanlara verildiği ve bu halin hemen her tarafta cereyan ettiğinin diğer teftiş raporlarından anlaşıldığı ifade edilmişti. Bu teftişler neticesinde maaşın idare meclisleri tarafından verilmesi lazım gelirken müftü başkanlığında bir komisyon oluşturulduğu, bu komisyona bir iki kişinin katıldığı ve kime maaş verileceğinin bu kişiler tarafından kararlaştırıldığı anlaşılmıştı. İhtiyar heyetlerinin maaş için en önemli evraklardan biri olan ilmühaberleri gelişigüzel bir surette hazırladıkları ve meclis idarelerinin de bunları tetkik etmeden maaş tahsis ettikleri ifade edilmişti.⁶²

Tüm bu sorunların zorunlu askerliğe direnişle yakından ilgisi vardır. Nitekim cephe gerisindeki ailelerinin perişanlığı bir taraftan askerlerin motivasyonlarını aşındırırken diğer taraftan zihinlerinde firar fikirlerini filizlendiriyordu. Devlet idarecileri savaş boyunca karşı karşıya kaldıkları devasa firar probleminin⁶³ en önemli nedenlerinden biri olarak memurların bu türlü yolsuzluklarını işaret etmişlerdi. Kasım 1916 tarihli bir yazıda her türlü uyarıya rağmen memurların muînsiz asker ailelerinin hak ettikleri maaş muntazam bir surette ödemedikleri, maaşları öderken de kanunda yer almayan birçok bahaneler öne sürerek ödemekten kaçındıkları belirtiliyor ve bu durumun cephedeki askerlerin firarını kolaylaştırdığı tespit ediliyordu. Bu nedenle maaşları usulünce ödemeyen memurların Divan-ı Harbe verilecekleri ifade edilmişti.⁶⁴ Bir başka belgede her türlü takip ve şiddetli cezalandırmalara rağmen bir türlü önü alınamayan firar meselesinin tetkik edildiği ve neticede muînsiz asker ailelerine ödenmesi gereken maaşın memurların ailelere karşı şahsi kinleri dolayısıyla ödenmediği, bu yüzden firarların kolaylaştığı ve görevini suiistimal eden memurların Divân-ı Harbe verileceği bildirilmişti.⁶⁵

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı başlamadan hemen önce Osmanlı devlet idarecileri, zo-

61 BOA. DH. UMVM. 124/81.

62 BOA. DH. İ.UM. 88/4 [88-3/4-27].

63 Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı ordularında gerçekleşen firar vakaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Beşikçi, a.g.e., s. 267-314.

64 BOA. DH. İ.UM. EK. 23/51.

65 BOA. DH. İ.UM. EK.104/40.

runlu askerlik sisteminde yer alan tüm muafiyet kategorilerini ortadan kaldırmıştır. Nitekim bu kategoriler askerlikten kurtulmak isteyenler için yeni kanallar açıyor ve ordu mevcudunun nicelik ve nitelik itibarıyla istenilen seviyede tutulmasını imkânsız hale getiriyordu. Zorunlu askerliğin sınırlarını belirleyen husus da bu yüzden sadece askerî ihtiyaçlar değil aynı zamanda bu hizmete karşı ortaya çıkan direniştir. Devletin taleplerine karşı direniş sadece silahlı isyan, firar gibi açıkça ve failer için tehlikeli bir ret eylemi biçiminde değil, çoğu zaman zorunlu hizmetin çerçevesini belirleyen yasal mevzuat kullanılarak yapılır, bireyler kendilerini çeşitli yöntemlerle mevzuatta yer alan muafiyet kategorilerine uygun hale getirirlerdi. Bu yöntemlerden en yaygın kullanılanları çalışma içerisinde *teehhül*, *nakl-i mekân*, *memurlarla işbirliği* gibi üç ayrı başlık halinde sıralanmıştır. Ancak bunlar ayrı ayrı değil, çoğu zaman aynı anda kullanılan yöntemlerdi. Askerlik hizmetinden kaçınmak isteyen bir kişi ailesi ile yaşadığı köyden göç edebilir, yeni adresinde evlenebilir ve yerel idarecilerle işbirliğine gidebilirdi.

Bireylerin kanunu arkadan dolaşma çabaları, devleti idare edenler tarafından çoğunlukla *hile ve hüd'a*, *desise*, *yolsuzluk*, *hatır hayale gelmez yöntem* olarak tanımlanmıştır. Eğer meseleye sıradan bireylerin tarafından bakılırsa, ölümle eşdeğer tutulan askerlik vazifesi ile evinde kalıp gündelik yaşamını muhafaza etmek arasında bir tercih yapmak zorunda kalan kimseler görülecektir. Dolayısıyla tercihlerini kendi lehlerinde kullanmış olmaları şaşırtıcı olmasa gerektir. Askerliğe direnişin boyutları düşünüldüğünden çok daha büyük olmalı. Zira mükellefiyet kapsamı dışında kalmaya çalışanların hukuki bir kisveye büründürdükleri eylemleri tespit etmek çok güç olabilmektedir. Muinsizlik meselesi asker ihtiyacının hat safhaya ulaştığı Birinci Dünya Savaşı sırasında yoğun olarak gündeme geldiği için o yoğunluk nispetinde belge üretilmiştir. Bu durum muinsizlik konusuna değinen neredeyse tüm çalışmaların Birinci Dünya Savaşı sırasında cephe gerisinde kalan muinsiz asker ailelerine odaklanmasının sebebini de açıklamaktadır.

Birinci Dünya Savaşı arifesinde muafiyetlerin ortadan kaldırılması hem ihtiyaç duyulan sayıda askerin sorunsuz olarak temin edilmesini hem de muazzam bir bürokratik yükün tek kalemde ortadan kaldırılmasını sağlamıştır. Öte yandan gerçekten ailelerinin tek geçim vasıtası olan erkeklerin askere alınması, devletin uğraşmak zorunda kalacağı yeni ve devasa sorunlar ortaya çıkarmıştır. Kendilerinin ve ailelerinin geçimlerini üstlenmek durumunda kalan kadınlar belki de ilk defa bu kadar yoğun olarak hantal Osmanlı bürokrasisi ile muhatap olmak zorunda kaldılar. Aslında kâğıt üzerinde geçimleri devlet tarafından üstlenilen kadınlar ve aileleri öteden beri memurların yapageldikleri yolsuzluklarla mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Memurlar, imamlar, muhtarlar, ihtiyar heyetleri, zorunlu askerlik sisteminin uygulanabilmesi için vazgeçilemez kimselerdi ama aynı zamanda zorunlu askerliğin istenilen düzeyde uygulanmasına engel de olabiliyorlardı. Kayıt

gazi

Akademik
Bakış

187

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

sisteminin yetersizliği, taşrada ve özellikle köylerde olup bitenler hakkında imam ve muhtarların bilgi birikimine muhtaç olunması, bireylerin rahatlıkla sahte belge üretmelerine imkân vermektedir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. A{DVNSKNA. d.../7

BOA. BEO. 2108/158063

BOA. DH. HMŞ. 17/53

BOA. DH. İ.UM. 88/4 [88-2/4-27]; [88-3/4-27]; [88-3/44-33]

BOA. DH. İ.UM. EK. 23/51; 44/56; 106/38; 104/40; 106/41

BOA. DH. İD. 21/48 [21.2.00048]; 63/22; 180/52; 176/67

BOA. DH. MKT. 844/64; 1087/79; 1215/43; 1415/109; 1913/124; 1999/1; 1466/7; 1718/59; 2277/63; 2321/17; 2409/122; 2578/83

BOA. DH. UMVM. 124/81

BOA.DH.SN.THR. 29/69

Sürelî Yayınlar

Bedreddin, "Hasbihal 3", İkdâm, (19 Temmuz, 1914). no. 6254. s. 3

[V.] "Millet-i Müsellahaya Doğru: Yeni Ahz-ı Asker Kanunu Etrafında", *Tanin*, (10 Haziran 1330/23 Haziran 1914). no.1926, s.3

Resmî Sürelî Yayınlar

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri (MMZC) 9. İnikad, 1911.

Düstur, I. Tertip, 5. Cilt.

Araştırma Eserleri

AKIN, Yiğit, *When the War Came Home: The Ottomans' Great War and the Devastation of an Empire*, Stanford University Press, Stanford/California, 2018.

AKSAN, Virginia H., "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Zorunlu Askerlik Stratejileri", *Devletin Silahlanması, Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, Der. Erik Jan Zürcher, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 23-44.

AYAYDIN, Rıdvan, *Osmanlı Devleti'nde Askerî Yükümlülükler ve Muafiyetler (1826-1914)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011

AYIN, Faruk, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları (1839-1914)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994

BALKANLI, Ali Kemal, Şarkî Rumeli ve Buradaki Türkler, Elhan Kitabevi, Ankara 1986

BEŞİKÇİ, Mehmet, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik*, Der. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, Ankara 2008

DANNIES, Kate Curran, *Breadwinner Soldiers: Gender, Welfare, and Sovereignty, in the Ottoman First World War*, Doktora Tezi, Georgetown Üniversitesi, 2019

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2002

- EROĞLU, Savaş, *1847-1848 Tarihlerinde Konya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (80 Numaralı Konya Şer'iyeye Siciline Göre)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2017
- GRAB, Alexander, "Army, State, and Society: Conscription and Desertion in Napoleonic Italy (1802-1814)", *The Journal of Modern History*, 67 (1), (1995), s. 25-54
- HEINZELMANN, Tobias, *Cihaddan Vatan Savunmasına: Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, Çev. Türki Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2009
- LUCASSEN, Jan ve Erik Jan Zürcher, "Zorunlu Askerlik ve Direniş: Tarihî Çerçeve", *Devletin Silâhlanması: Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, Der. Erik Jan Zürcher, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 1-22
- METİNSOY, Elif Mahir, *Ottoman Women during World War I*, Cambridge University Press, 2017
- MOREAU, Odile, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu, Askerî "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010
- MORGENTHAU, Henry, *Ambassador Morgenthau's Story*, New York 1919
- OS, Nicole A.N.M. van, "Asker Ailelerine Yardım: Osmanlı Devleti ve Muinsiz Aile Maaşı", *Devletin Silâhlanması: Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, Der. Erik Jan Zürcher, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 105-121
- PAKALIN, Mehmet Zeki, "Muinsiz", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971
- SCOTT, James C., *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, Yale University Press, New Haven and London 1985
- SHAW, Stanford J., "The Origins Ottoman Military Reform: The Nizam-I Cedid Army of Sultan Selim III", *The Journal of Modern History*, 37/3, (1965), s. 291-306
- STUERMER, Harry, *Two War Years in Constantinople*, Almanca'dan İngilizce'ye Çev. E. Allen ve Stuermer), George H. Doran Company, New York 1917
- ŞİMŞEK, Veysel, *Ottoman Military Recruitment and the Recruit: 1826-1853*, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005
- TOPRAK, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012
- UYAR, Mesut ve Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014
- UZER, Tahsin, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999
- [YALMAN] Ahmet Emin, *Turkey in the World War*, Yale University Press, New Haven 1930
- YILDIZ, Gültekin, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi, İstanbul 2009
- YURDAKUL, İlhami, "Osmanlı Ordularının Asker İhtiyacının Karşılmasında Yeni Bir Yöntem: Kura Sistemi (1839-1914)", *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular- Oluşum Teşkilât ve İşlev*-Ed. Feridun M. Emecen, Kitabevi, İstanbul 2008, s.433-442
- ZÜRCHER, Erik Jan, "Teoride ve Pratikte Osmanlı Zorunlu Askerlik Sistemi", *Devletin Silâhlanması: Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, Der. Erik Jan Zürcher, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 87-104

gazi

Extended Abstract

Conscription caused serious problems between the state and society in the Ottoman Empire, as it did in other countries where it was applied. The main problem was resistance by the people who do not wish to join the military service. Moreover, the resistance methods used by those who do not want to join the military were striking. The Sortition Law [Kur'a Kanunnamesi], which came into force in 1846, made military service compulsory for all Muslim men who were 20 years of age. In the same law, there were exemption categories for those who met certain criteria. One of the most significant exemption categories was for the men who were the sole breadwinners of their family. These people were called 'muınsiz' and would not be drafted into the military service. All of the problems started at this point, because many men who were eligible for military service but did not want to join the military presented themselves as "muınsiz" and eluded their military service by meeting the exemption criteria in the law. The main method used for this was fake marriages. Many of the men who came of military age would often have fake marriages with older women or young girls, and thus obtain exemption as their wives would be left alone and without a livelihood if they were drafted into the military. There were other ways to qualify for exemption. Collaborating with local officers was one of them. In many cities and towns, officials falsified official documents and issued false documents for their relatives and acquaintances. The method that the officials used while doing this was documenting the men who wanted to be free of military service as muınsiz. In the villages, imams and mukhtars [headman] were freeing their villagers from military service by issuing false documents. Another common method was changing their address. Many young men who came of military age would leave their family homes and move to houses that they bought or rented in a different village or town. At the time of a new census, these young people would register with the population of their new place of residence and remove their official ties with their families. They would be considered as muınsiz since they were alone at their new address and not be drafted into the military.

Over the years, these exemption categories left the army's need for soldiers unfulfilled and also caused bureaucratic confusion. Therefore, Ottoman authorities revoked all exemptions to compulsory military service right before the start of the First World War. As a result, the men who were actually the muınsiz [sole breadwinner] of their family had to join the army. Therefore, the wives and families of the soldiers who were left behind experienced a deep economic crisis. A salary of 30 piastre [kurus] was given to the families of the soldiers to reduce the effect of this crisis. However, the salary was inadequate and the enormous inflation that emerged during the four-year war decreased the value of the money incredibly. Furthermore, most families could not receive the salary they deserved on a regular basis. This problem was due to the stance of local officials. As a result of the inspections carried out on various dates, it was understood that the civil servants gave this salary to the rich families instead of the rightful families. There was another dimension to the problem, wherein the poverty of the families behind the front decreased the motivation of the soldiers in the front line and caused them to desert. The authorities attributed the great number of desertions from the Ottoman armies during the war to such corruptions of the officials.